

De ufuldendtes fællesskab

AF ANDREAS BEYER GREGERSEN

SLAGMARK #83
SIDER: 195-205

Roberto Esposito
Communitas: Fællesskabets oprindelse og skæbne
Forlaget THP, 2019

Det er efterhånden bredt anerkendt, at italiensk tænkning har noget særligt at byde på med hensyn til at fortolke moderne samfundsforhold. Lige fra Antonio Gramsci og Gianni Vattimo til Antonio Negri og Giorgio Agamben ses en åbenlys mangfoldighed i traditioner og tilgange, samt en insisterende orientering mod det faktum, at det historiske altid fletter sig ind i nutiden. Tanken er så at sige aldrig helt sig selv, men altid indlejret i en historisk kontekst. Den nulevende italienske filosof Roberto Esposito har om nogen været med til at gøre opmærksom på den italienske tænkningens *selverklærede urenhed* med sit værk *Living Thought: The Origins and Actuality of Italian Philosophy* fra 2012. Espositos eget forfatterskab og intellektuelle virke er selv en integreret del af denne tæknings udvikling. Men Esposito kan alligevel nemt opfattes som en teoretisk lillebror, for på trods af at have udviklet en række vidtrækkende teorier inden for politisk ontologi, biopolitik og modernitetskritik gennem de seneste par årtier synes han stadig at stå i skyggen som én tænker blandt andre, én der – nå ja – også må tælles med. Det er særligt tydeligt i forhold til Giorgio Agamben, der har haft en uforholdsmæssig større indflydelse på globalt plan, og som belejligt yderst sjældent nævner Esposito, selvom deres teorier indeholder

mange lighedspunkter. Spørgsmålet er, om dette er en berettiget plads i det skiftende intellektuelle hierarki – et spørgsmål, der nu igen kan stilles på ny med den første oversættelse af Esposito til dansk og endda af ét af hans mest kendte værker, *Communitas – Fællesskabets oprindelse og skæbne*, som oprindeligt udkom i 1998.

I følgende essay vil fokus lægges på dette værks samtidige relevans som et eksempel på en original fællesskabstænkning, der stadig den dag i dag kan give os et overraskende nyt blik på virkeligheden. I den forbindelse vil jeg diskutere, hvorledes fællesskaber i både teori og praksis på visse områder har forandret sig og på andre forblevet det samme siden slutningen af 1990'erne, hvor Esposito skrev *Communitas*. Samtidig vil det vises, hvad der egentlig kan siges at være interessant og nyskabende ved Espositos værk – og hvad der i hvert fald i denne oversættelse stadig forbliver uklart. At Kasper Lysemose må bruge en stor del af sit efterskrift på at udrede værkets grundlæggende argumenter skridt for skridt, viser tydeligvis, at Espositos sproglige knuder kræver et vist fortolkningsarbejde at binde op. Men på den anden side af et sådant fortolkningsarbejde viser der sig heldigvis en fascinerende tilgang til fællesskab, der må anses som overbevisende end andre tilgange, der eksempelvis sætter et objekt af værdi i centrum, som vi er fælles om at beskytte mod det udefrakommende og dermed det 'fremmede'. Modsat en sådan krigerisk dans omkring dét, der anses som så værdifuldt – som f.eks. den danske velfærdsstat – at fremmede må nægtes adgang, er Espositos påstand nemlig, at fællesskab altid tager udgangspunkt i en radikal mangel på noget til fælles. Fællesskab er i det perspektiv dét, at *fremmedheden eksisterer iblandt os*, snarere end uden for os, og at vi således i sidste ende både er fremmede for os selv og hinanden.

Bag *Communitas* står oversætter Ramus L. Bojesen, der med kyndig hånd har fundet et nutidigt og levende sprog for Espositos til tider næsten poetiske tone, samt forlaget THP, der også har stået for oversættelser af flere værker af Giorgio Agamben såsom *Den højeste fattigdom* (2011) og *Brugen af kroppene* (2016), samt introduceret andre kritiske teoretikere som den amerikanske filosof Judith Butler og sydkoreansk-tyske Byung-Chul Han til en dansk offentlighed. Tilgangen i *Communitas* er ikke at fælde dom over en bestemt begivenhed eller udvikling, men snarere at gå kritisk til værks ved at undersøge en central *idé i samtiden*, en tilgang Esposito i øvrigt deler med Agamben, Butler og Han. For Esposito er denne idé *fællesskab* – eller "comunità" på italiensk. Espositos værk er udgivet i 1998, en *fin de siècle*-tid, hvor den grundlæggende tidsånd for mange kaldte på ord som 'opbrud',

‘overgang’ og ‘forandring’. Michael Hardt og Antonio Negri satte senere denne fornemmelse på begreb ved at beskrive tiden som en ustabil periode mellem to stabile verdensordener; et såkaldt “interregnum”, der pegede mod sin egen fremtidige opløsning i en ny orden. Det fremstod i hvert fald som et utvivlsomt faktum, at hvad den britiske historiker Eric Hobsbawm passende havde kaldt for det *korte 20. århundrede* allerede var slut med Sovjetunionens kollaps i den forstand, at den altdominerende kamp mellem forskellige slags ideologiske fællesskaber, der dominerede dette århundrede, *dermed var slut. Det åbne spørgsmål blev*, hvilken slags fællesskab der så var plads til i den kommende, men endnu udefinerbare tid. Selvom Esposito ikke eksplicit fremskriver disse samfundsudviklinger, synes det oplagt at tolke hans tilgang i værket som udtryk for en idé om, at fællesskab i en sådan opbrudstid ikke blot skal fyldes med et nyt ‘indhold’ i form af f.eks. den amerikanske fortælling om USA’s globale magt, men at der derimod bød sig en chance for at sætte fokus på ethvert fællesskabs indre dynamik uafhængigt af, hvem og hvad der måtte identificeres som det nye årtusindes program for en ‘fællesskabende’ verdensorden.

I dag, et par årtier senere, synes vi ikke længere at stå over for det dårlige valg mellem enten et amerikansk hegemoni med USA som den globale supermagt og politibetjent, eller de mere lokale etniske fællesskaber, der for alvor fik et dårligt ry i 1990’erne med folkemordet i Rwanda og den jugoslaviske borgerkrig. Men samtidig er der heller ikke opstået en splinterny verdensorden. Snarere tværtimod er det som om vi blot er vendt tilbage til en tid før de verdensomspændende ideologiers kamp; en tid fyldt med *store og små nationalstaters usikre balancegange* og spændinger mellem hinanden. Dette gælder alt lige fra USA og Kinas handelskrige til de regionale stridigheder internt i forskellige lande såsom Spanien, der ofte kan antage en sådan karakter af ‘international konflikt’, at de stridende parter selv begynder at opføre sig som selvstændige nationalstater. Alligevel synes der samtidig at vise sig en voksende erkendelse af, at det nationale fællesskabs traditionelle indre/ ydre-semantik – det ‘indre’ fællesskab af statsborgere over for det ‘ydre’ kompleks af turister, indvandrere og andre landes borgere – ikke giver lige så god mening som tidligere. I dag ser vi nemlig *fællesskaber både under og over* nationalstaternes mellemliggende niveau. Det er ud fra dette mudrede billede af samtidens fællesskaber på kryds og tværs – *fællesskaber der både overlejrer, forstyrrer og forvrænger hinanden* – at Espositos tilgang er yderst relevant som fortolkningsværktøj.

Espositos primære ærinde i *Communitas* er nemlig at påvise, hvorledes fællesskab ikke behøves at blive tænkt som et slags kollektivt subjekt eller en forvokset subjektivitet. Netop dét kritiserer han særligt den kommunitaristiske tradition inden for politisk filosofi for at gøre. Tværtimod argumenterer han for, at fællesskab *må* forstås som en forskydning og spaltning i subjektiviteten selv. Vi er 'fælles' sammen, når vi hver især ikke er helt os selv, fordi vores eksistens er forstyrret af hinandens tilstedeværelse. Den radikale pointe, der særligt udfoldes til sidst i værket, er således, at fællesskabets nærvær for os er kontinuerligt indrammet af et konstitutivt fravær – et fravær af subjektivitet, af identitet og af ejendom. Under nationalstatens niveau forklarer et sådant perspektiv blandt andet, hvorledes vi kan tage del i adskillige fællesskaber samtidigt uden at nogen sammentømret identitet dermed fragmenteres og ødelægges – enhver identitet er nemlig allerede splittet fra starten af, og fællesskab består i det at dele en sådan splittelse. Den moderne familie er sandsynligvis det bedste eksempel på dette forhold, idet familieforhold så ofte konfronterer os med det, at vi ikke engang er fuldt og helt ét med vores eget 'blod'; at vi på trods af de nære bånd mellem f.eks. forældre og børn alligevel kan være så forskellige. Familien er således den institution, som tydeligst viser os vores radikale mangel på kontrol i forhold til både vores egen oprindelse og det bidrag, som gives videre til kommende generationer. Over nationalstatens niveau viser Espositos tilgang os samtidig, at fællesskaber eksempelvis i dag kan udvikle sig på internettet med nogle, som vi ellers ikke kan siges at have meget til fælles med. At 'verdensborgere' nogle gange forstås som dem, der er *fælles om at bebo Jorden*, bør ud fra dette perspektiv ikke fortolkes som om, at vi dermed 'ejer' planeten – eller naturen for den sags skyld. Tværtimod bør det ud fra Espositos tilgang betyde, at vi alle er sårbare over for det vilkår, at vi bebor et skrøbeligt himmellegeme omgivet af det ydre rums afgrund.

Modsat den samtidige filosofiske tendens til at forbinde fællesskabet med en fælles ejendom, handler fællesskab ifølge Esposito om det forhold, at vi som subjekter er radikalt eksponerede over for hinanden. At vores møde ikke implicerer, at vi har noget bestemt til fælles andet end dét, at vi er fremmedgjorte over for os selv og hinanden. I den forstand har vi netop et 'intet' til fælles, og det er en sådan konstitutiv form for negativitet, som Esposito bruger termen "communitas" til at betegne. Dette perspektiv udfoldes gennem en række kritiske læsninger af nyere filosofihistorie, der for Esposito begynder med Thomas Hobbes (1588-1679) og går frem til Martin

Heidegger (1889-1976) og Georges Bataille (1887-1962). Som Kasper Lysemose gør opmærksom på i sit efterskrift, kan Espositos tilgang i den forbindelse betegnes som en varsomt dekonstruerende tilgang til det moderne fællesskabsbegreb. Det kan dog diskuteres, hvor varsom eller opmærksom tilgangen egentlig er. Esposito er ikke en eksegesens nuancerende filosof, men en lidt vildere tænker, der uddrager logikker og tendenser på tværs af forfatterskaber og forsøger at tænke disse til det yderste. Hvor tankeprovokerende og interessante tolkninger af ellers gennemanalyserede filosoffer som Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) og Immanuel Kant (1724-1804) der end resulterer af dette, så er det først til sidst i værket, at Esposito for alvor vender tilbage til sit hovedsigte, nemlig at præsentere sin egen fællesskabsforståelse ud fra begrebet *communitas*. Som nævnt er det derfor en tiltrængt hjælp til læseren, at Kasper Lysemose i sit efterskrift både formår at fortolke Espositos grundtanke om fællesskab og samtidig kontekstualisere værket historisk.

Lysemose gør i efterskriftet særligt opmærksom på, at man kan sige, at Esposito genoptager en løbende dekonstruktion af fællesskabsbegrebet, der allerede begyndte i fransk tænkning i starten af 1980'erne. Den franske filosof Jean-Luc Nancy (f. 1940) spiller en central rolle i den historie med sit værk *Det inoperative fællesskab* (*La communauté désœuvrée*) fra 1983, men også den franske forfatter Maurice Blanchot (1907-2003) samt den italienske filosof Giorgio Agamben (1942-) har udgivet tekster i denne periode, hvor de i dialog med hinanden har forsøgt at gentænke, hvad 'fællesskab' egentlig vil sige. Esposito har utvivlsomt bygget sit eget arbejde på denne løbende diskussion, og det står endda i bogens første note, at han står i "evig gæld" til Nancys førnævnte værk. Samtidig er det også først i efterskriftet, at læseren bliver klar over, at *Communitas* kan forstås som den første del af en trilogi om forholdet mellem *communitas* og et andet begreb, der blot spiller en mindre rolle i dette værk – 'immunitas'. Den samlede analyse af disse to fortsættes nemlig i værkerne *Immunitas* (2002) og *Bíos* (2004). At det er tilfældet, gør bogens løse ender mere forståelige, og det kan derfor kun håbes, at danske oversættelser af disse værker ser dagens lys i de kommende år. Hvad Lysemose dog ikke gør opmærksom på i den forbindelse, er netop det allerede understregede forhold, at Espositos værk ikke behøves at læses i forlængelse af den førnævnte teoritradition, der i øvrigt mest af alt udviklede sig inden for fransk filosofi i 1980'erne. Espositos fællesskabsbegreb kan sagtens uddrages og tænkes direkte ind i den samtid, vi lever i.

Det bør dog nævnes, at Esposito eksplicit ser sit arbejde med fællesskabsbegrebet som udtryk for et perspektivskifte set i lyset af især Jean-Luc Nancys filosofi. Nancy rettede ifølge Esposito sit fokus mod det latinske bindeord “cum”, der danner præfikset i *communitas*, og som Nancy fortolkede med inspiration fra Martin Heideggers idé om såkaldt ‘medtilstedeværen’ som et eksistentielt vilkår. Modsat dette er Espositos fokus til gengæld rettet mod et andet latinsk begreb, “munus”, der som etymologisk rod kan anses som hovedårsagen til begrebets semantiske kompleksitet. *Munus* fortolkes løbende i *Communitas*, men som med andre filosofers etymologiske krumspring bliver det aldrig gjort klart for læseren, hvad der egentlig er det metodiske udgangspunkt og formål for et sådant fokus på etymologi. Er der tale om en simpel begrebsafklaring, en fænomenologisk refleksion eller en mere vidtrækkende ontologisk indgangsvinkel? Og mener Esposito, at sprogets indre kompleksitet og udvikling besidder en ‘iboende visdom’ – eller er der blot tale om et heuristisk værktøj?

Samtidig synes det uklart, hvad man egentlig får ud af den etymologiske afklaring. Som Lysemose også prøver på pædagogisk vis at fortolke i efterskriftet, er Espositos udgangspunkt, at det begrebslige felt for *munus* er tæt koblet til tre andre begreber på latin, der reflekterer tilbage til *munus* som forskellige slags betydningslag – nemlig “*donum*” (gave), “*onus*” (forpligtelse) og “*officium*” (hverv eller embede). Ifølge Esposito betyder *munus* dermed en forpligtelse i mødet med den anden, som den enkelte må påtage sig som et hverv, men dog uden at et sådant hverv berettiger én til noget ejerskab over, hvad der videregives til den anden i dette møde. Den udvekslede gave i et fællesskab er ingens gave. Det er således en gave, som man hverken ejer før eller efter, at den gives videre. Ud fra denne optik tolker Lysemose Espositos fællesskabsbegreb som dét at være sammen om en gave, som ingen besidder, men som vi alligevel skal videregive til hinanden. Men som allerede nævnt er der flere store uklarheder på spil i forhold til at koble denne etymologiske indgangsvinkel til Espositos gennemgående betoning af, at fællesskab udelukkende implicerer radikal eksponering – at der igen er et ‘intet’ snarere end et ‘noget’ til fælles. For skal ‘intet’ i så fald forstås som den gave, der videregives til hinanden, eller henviser det snarere til dét, at gaven ikke ejes? Kan ‘intet’ forstås om en forpligtelse, og hvilken slags forpligtelse er det i så fald?

Det bliver i denne forbindelse også uklart, om Esposito blot vil karakterisere fællesskab som et grundvilkår, der uundgåeligt opstår og viser sig mellem mennesker

– eller om det ud fra et mere normativt perspektiv kræver, at der påtages en vis forpligtelse for det mellemmenneskelige møde. På den ene side trækker Esposito ligesom Nancy en del på Heideggers tænkning og særligt på sidstnævntes kobling mellem negativitet eller ‘intethed’ og subjektivitet. I værkets appendiks lyder det således, at intet er fællesskabets eneste form for “værensmodus”, og at fællesskab består i, at man har et “ikke-tilhørsforhold” og dermed også en afstand til hinanden. Men på den anden side betoner Esposito, at fællesskab ikke kan reduceres til dets destruktive aspekt, en mangel på mening, men at det også er den proces, som åbner for, at vi sammen kan skabe mening og værdi på ny. Denne dobbelthed må implicere, at man enten kan påtage sig eller svigte fællesskabets ‘forpligtelse’ ved at give plads til en sådan åbning eller omvendt *immunisere* og dermed afskærme sig for dets negative kraft. Uanset står det i hvert fald klart, at Esposito anklager, hvad han kalder for samtidens “politisk-filosofiske diskurs”, for at fordreje idéen om fællesskab ved at identificere det med ejendomsforhold og kollektive subjekter i stedet for denne radikale åbning.

Ofte giver det mening at skelne mellem mere selvvalgte fællesskaber og så, hvad den tyske filosof Herman van Gunsteren passende har kaldt for *skæbnefællesskaber*, som vi bliver kastet ind i af omstændighedernes spil. Fra Espositos perspektiv kan man dog sige, at ethvert fællesskab har karakter af et skæbnefællesskab i den forstand, at vi aldrig helt kan undgå den førnævnte åbning i mødet med andre, idet den forbliver uden for vores kontrol – et perspektiv, der samtidig forklarer værkets undertitel, *Fællesskabets oprindelse og skæbne*, selvom ordet ‘skæbne’ ellers ikke bruges nævneværdigt undervejs. Men på baggrund af de tidligere nævnte uklarheder er det imidlertid svært at se, hvad der egentlig er galt med, at andre politiske filosoffer såsom kommunitarismen ikke teoretiserer denne ‘fællesskabets skæbne’. Er det blot, at de mangler at karakterisere en yderligere dimension ved ethvert fællesskab, eller betyder det, at der samtidig er noget galt ved deres fordringer og idealer om, hvordan et fællesskab bør se ud? Et muligt svar kan findes i den begrebslige modpart til *communitas*, nemlig “*immunitas*”, som Esposito først udfolder mere dybdegående i senere værker. Men grundtanken i begrebet, som Lysemose også pointerer, synes alligevel klar. *Immunitas* er det løbende forsøg på at beskytte sig og dermed gøre sig *immun* over for den ukontrollerbare *munus*, der er i hjertet af ethvert fællesskab. *Immunitas* er en anordning sat til at beskytte fællesskabet, men på en måde, der angriber dét, der konstituerer selvsamme. Esposito analyserer

særligt Thomas Hobbes som en *immunitetens tænker* par excellence, idet Hobbes famøst argumenterer for oprettelsen af en 'autoriseret' stat med enevældig magt, der kan beskytte os mod den farefulde, men naturlige krigstilstand, der ifølge ham findes blandt mennesker. Problemet for Esposito er i den forbindelse ikke immunitas som sådan, idet vi altid har brug for en vis form for beskyttelse i det fællesskabende møde med andre – såsom *at vi engang imellem kan trække os tilbage til vores 'privatliv'* – men at immunitas så ofte tenderer til at *undertrykke fællesskabet i dets eget navn*. Ud fra en sådan kritisk tilgang synes Esposito dermed at hævde, at de forskellige teorier om fællesskab konceptualiseret som et integreret hele med en fast defineret identitet og vedvarende traditioner kan anses som teoretiske eksempler på immunitas. Sådanne teorier forsøger på paternalistisk vis at afskærme os fra selv at tage afsted på fællesskabets eneste og nødvendigvis risikofyldte vej for at drage vores erfaringer undervejs.

Desværre finder læseren ikke i *Communitas* meget hjælp til kritisk at analysere sådanne forestillinger om fællesskab og konkret tage stilling til 'gode' og 'dårlige' forhold mellem *communitas* og immunitas som to poler inden for samme dynamik. Eksempelvis trækker Esposito som allerede nævnt ofte på Martin Heidegger, men i forhold til Heideggers tilslutning til nazismen i 1930'ernes Tyskland nøjes Esposito blot med at erklære, at Heideggers egen kobling mellem nazismen og sin filosofi lod en "delvis, overfladisk, upassende fortolkning få overtaget", som der står på side 142. For Esposito opstår den 'upassende fortolkning' allerede i Heideggers hovedværk *Væren og tid* fra 1927, hvor Heidegger skriver om, at ethvert fællesskab er bundet af en skæbnesbestemt historisering – en såkaldt 'tilskikkelse', som Heidegger senere identificerer med den tyske nations folkefællesskab. Problemet med Espositos kritik af Heidegger er, at den ikke forholder sig til selve valget af nazismen – som om at Heidegger lige så vel kunne være blevet engelsk nationalist i en anden verden. For er det store problem med Heidegger ikke, at han valgte at tilslutte sig et særligt fællesskab, der tog immunitetens idé til det ekstreme ved at ty til folkemord på indre og ydre fjender for at 'rense' Tysklands sociale krop? Heidegger fejlede således mere ved at vælge *det* fællesskab, end ved blot at vælge et partikulært fællesskab som omdrejningspunkt for sit fællesskabsideal.

Således er *Communitas* et eksempel på et værk, der synes at række endnu videre end dets eget forfatters perspektiv. Et spørgsmål, der synes at melde sig i den forbindelse, handler om, i hvor høj grad det er muligt at reflektere løbende over og

muligvis endda institutionalisere det fælles 'intet'. Dertil er det f.eks. muligt at finde inspiration i den løse teoritradition, der ofte blot kaldes for *radikalt demokrati*, og som er kendetegnet ved en betoning af, at demokrati kun findes, hvis der løbende er plads til konflikt, oprør og en vis grad af ustabilitet. For Ernesto Laclau og Chantal Mouffe, der arbejdede sammen om det banebrydende værk *Hegemony and Socialist Strategy* fra 1985, og som er særligt kendte inden for denne tradition, betyder det, at vi bør reflektere samfundets uundgåelige 'antagonisme' indadtil ved aktivt at give plads til den. Antagonisme som begreb kan netop forstås som en radikal form for negativitet, et konstant spændingsniveau, der på samme måde som Espositos 'intet' gennemsyrrer enhver social kontekst. Men uanset om man følger denne tankegang fuldt ud eller ej, er det ikke givet på forhånd, hvordan vi bør foretage en sådan bevægelse, der giver plads til samfundets indre spænding – eller hvad Laclau og Mouffe i førnævnte værk kaldte for dets egen "umulighed". Derfor intervenserer kritiske teoretikere såsom Chantal Mouffe også løbende i samfundsdebatten, hvilket ligger i tråd med Espositos betoning af, at enhver tanke er 'uren' og derfor er nødt til igen og igen at gentænke historien.

I forhold til spørgsmål om konkret at realisere det radikale demokrati som et fællesskab med sin egen negativitet som omdrejningspunkt ses der imidlertid store forskelle inden for den 'radikaldemokratiske lejr'. Er vi eksempelvis nødt til at gøre op med kapitalismen som et globalt selvekspanderende system med profitskabelse som den centrale immuniserende tendens? Og er det repræsentative demokrati med dets nærmest rituelle valghandlinger og elitedannelse ligeledes en tradition, som vi må gøre op med? Uanset hvad kan Espositos tilgang siges at kalde på en langt mere radikal tænkning om fællesskab og dermed også mere radikale løsninger. Således er det ikke tilfældigt, at Esposito i slutningen af bogen trækker mere og mere på den franske forfatter og filosof Georges Batailles radikale tænkning om subjektivitet og erfaring som selvoverskridende. Batailles erfaringsbegreb implicerer nemlig en 'rejse' eller 'passage', der fører subjektet uden for sig selv og konfronterer det med dets egen dødelighed. Esposito betoner, at dette for Bataille er en grundlæggende tragisk proces, der ligeledes har tragiske implikationer for ethvert fællesskab. Med Batailles egne ord er vi fanget af "intets dobbelte knibtang" i den forstand, at hvad enten man som subjekt vælger at kommunikere med andre eller ikke gør, risikerer man at miste sig selv i forhold til dét at tabe ens grundlæggende orientering i verden. Hvis dette skulle oversættes til det radikale demokratis konkrete manifesta-

tioner, kunne et lignende dilemma lyde: Hvis vi ikke vil 'demokratisere' og dermed politisk organisere et fællesskab på en retfærdig måde, destrueres vi. Men hvis vi vil gøre det, risikerer vi også at miste os selv. Der er således ingen vej uden om, at det demokratiske fællesskab må inkludere sin egen mulighed for selvudslettelse ved f.eks. at give plads til 'antidemokratiske kræfter' i form af enkeltindivider og bevægelser, der arbejder for et sammenbrud af det fælles.

Men hvorledes undgår vi, at en sådan tragisk fornemmelse ikke blot fører til apati og en selvopgivende overgivelse til netop sådan noget som antidemokratiske kræfter? Esposito citerer i sit kapitel om Bataille et smukt citat af sidstnævnte, der foreslår at gøre det til "lov", at mennesker kun bindes sammen af flænger og sår. Uanset om man er enig i, at vi *kun* knyttes til hinanden af vores sårbarhed, kan en sådan formulering nemlig bruges som udgangspunkt til at videreudvikle det grundlæggende perspektiv hos Esposito om, at fællesskab som idé ikke kun giver mening, hvis der er noget specifikt, som vi kan sige at have til fælles. For hvad nu hvis fællesskaber i lige så høj grad giver mening for os, fordi vi igennem disse knytter os til hinanden omkring vores løbende problemer, mangler og uvisheder? Er det i så fald et aspekt, der kan udvikles ved eksempelvis at organisere demokratiske processer således, at de artikulerer og fokuserer på vores mangler? Dette synes også at ligge i tråd med ét af Espositos egne formuleringer fra *Communitas* om, at "ufuldendthed er selve fællesskabets essens". Det ufuldendte er i den forstand det 'fællesskabende', der kan bringe os tættere sammen.

Hvad må der så gøres? En ontologisk orienteret fællesskabstænkning som Roberto Espositos kan naturligvis pege i forskellige retninger og bidrage til at gentænke forskellige både teoretiske og praktiske spørgsmål. Derfor er der også grund til at håbe, at flere oversættelser af Roberto Esposito til dansk følger i den nærmeste fremtid, så mulighederne for hvorledes Esposito især kan anvendes til konkret samfundsanalyse bliver mere klare. Det vil særligt være oplagt at oversætte det tidligere værk *Categorie dell'impolitico* fra 1988, der har neologismen det 'impolitiske' som centralt begreb, et begreb Esposito henviser til flere gange i *Communitas* uden at uddybe det nærmere – i øvrigt endnu et eksempel på, at Esposito ikke er en lettilgængelig tænker. Men uanset er der god grund til at inddrage en nogle gange lidt oversat tænker som Esposito mere i nutidige diskussioner om f.eks. udviklingen af demokrati i det nye årtusinde.

Set lidt mere overordnet kan man sige, at Esposito stadig den dag i dag åbner op for en stadig uudforsket 'tredje vej' mellem to tendenser i forhold til dét at konfrontere fællesskabers mere dystre og problematiske sider. På den ene side ses en tendens til at betone fællesskabets 'objekt' som det samlede omdrejningspunkt, som det især ses hos teoretikere, der anser forsvaret for de såkaldte 'commons' eller 'fælleder' som det moderne fællesskabs sidste bastion. I det perspektiv er ethvert fællesskabende møde orienteret mod noget tredje, som både opretholder og formidler relationen mellem os. Problemet med denne tilgang er blot, at der igen og igen synes at opstå tilfælde, hvor vi konfronteres med udefrakommende, som vi ikke deler nogen 'fælled' med, men som alligevel insisterer på at blive en del af det fælles. Dertil kan den anden tendens anskues delvist som et modsvar, idet den betoner mødet med den 'Anden' som en konfrontation med en insisterende andethed, der kalder på et svar fra os – en ansvarlighed over for dét, som vi netop ikke har noget som helst til fælles med. Dette er en tankegang, der for det meste trækker på Emmanuel Levinas' (1906-1995) forfatterskab og dennes idé om etik og ikke metafysik som den væsentligste filosofiske disciplin. Igen synes der imidlertid hurtigt at opstå et problem, idet denne andethed nemt kan reproducere og fastholdes som en måde at undgå ethvert fællesskab med den anden, hvad enten det er en tigger, en flygtning eller én med 'anden etnisk baggrund'. At blive konfronteret igen og igen med sådanne eksempler på samfundets outsiders skaber ikke nødvendigvis et nyt fællesskab.

Espositos tilgang åbner derimod op for en genuin *politisk tilgang* til enhver filosofi om fællesskaber i forskellige afskygninger og problemstillinger, hvis vi med 'politik' først og fremmest tænker på den sociale spænding og negativitet, der som tidligere nævnt blandt andet kan kaldes 'antagonisme'. Hvad Roberto Esposito på trods af alle de ubesvarede spørgsmål i *Communitas* alligevel tvinger os til at reflektere over, er således dét, at negativitet kan anses som et udgangspunkt snarere end en bivirkning i ethvert fællesskabs udvikling. At fællesskab kalder på et ansvar over for det *fælles tab*, der altid allerede har fundet sted.

Andreas Beyer Gregersen er ph.d.-studerende ved Filosofi på Aarhus Universitet